

بررسی رابطه بین مؤلفه‌های مؤثر بر نشاط اجتماعی در فضای باز مساجد با بهره‌گیری از تکنیک نحو فضا (مطالعه موردی: مساجد شهر اصفهان)

سارا زهری*، سعید عظمتی**، علیرضا طلپس***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۲/۸

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۶/۷

چکیده

مسجد مظهر وحدت، زندگی و منبع نمادین اعتقادات است. حضور افراد و تقویت تعاملات اجتماعی آنها در مسجد باعث تقویت پویایی و نشاط اجتماعی در جامعه می‌شود. مسجد به عنوان یک عنصر محوری و هویتی در جامعه اسلامی همواره تصویری ثابت در ذهن و خاطر عموم داشته است که معاصر سازی این تصویر سنتی در جهت ایجاد نشاط اجتماعی، از چالش‌های مهم معماری معاصر محسوب می‌شود. با در نظر گرفتن این نکته که فضاهای مذهبی مانند مسجد علاوه بر تأمین نیازهای مذهبی و آگاه کردن مردم، توسعه فرهنگ و رشد همه جانبه اقشار مختلف یک جامعه، همچنین می‌تواند نقش بسزایی در جهت ایجاد و ارتقاء نشاط اجتماعی که امروزه یکی از اهداف شهرداری‌ها نیز است داشته باشد. یکی از عناصر مهم مساجد، صحن و حیاط است که به دلیل پیروی از طرح و نقشه اولین مسجد جهان (مسجد النبی) فرم مربع یا مستطیل دارد و فضایی آزاد و روحانی را برای واردین به مسجد ایجاد می‌کند. هدف از پژوهش حاضر بررسی مؤلفه‌های اثرگذار بر نشاط اجتماعی در مساجد است و بر مبنای این بررسی به ارائه راهکارهای طراحی پرداخته خواهد شد. جامعه آماری این پژوهش در بخش سنجش ترجیحات مردمی را می‌توان، کلیه شهروندان شهر اصفهان دانست که در مساجد حضور می‌یابند. اطلاعات بدست آمده از پرسشنامه‌ها، جمع‌آوری، کدگذاری و وارد رایانه شده و با استفاده از نرم‌افزار SPSS26 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. طبق بررسی‌ها مشارکت اجتماعی و رویداد مداری با ضریب ۰/۹۶۱ بیشترین و همبستگی اجتماعی و ارزش‌های فردی با ضریب ۰/۱۵ کمترین میزان تاثیر گذاری را بر نشاط اجتماعی دارند. با در نظر گرفتن هر مؤلفه که جمع‌بندی و ذکر شده است جهت فعال تر و زنده کردن محیط مسجد می‌توان عواملی چون، کانون‌ها و فضاهای فرهنگی، تفریحی و عمومی که باعث ایجاد تعاملات اجتماعی و مشارکت جوانان و افراد محله را در نظر گرفت. با توجه به مؤلفه‌های بدست آمده از مرحله قبل به بررسی پلان چهار مسجد رحیم خان، مسجد سید اصفهان، مسجد جامع اصفهان و مسجد شیخ لطف‌الله با استفاده از دو نرم افزار AGraph و Depth Map پرداخته می‌شود. در آنالیز پلانی سه مسجد رحیم خان، مسجد سید اصفهان و مسجد جامع دیده شد، بیشترین میزان رویداد پذیری برای مشارکت‌ها و حضور جوانان در حیاط میانی صورت می‌گیرد. آنالیزها حیاط میانی را دارای بیشترین هم پیوندی و مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی دانسته‌اند.

واژگان کلیدی

مسجد، حیاط، نشاط اجتماعی، رویداد مداری، نحو فضا

sarazohari@yahoo.com

saeed_azemati@yahoo.com

alirezatalischi@gmail.com

* استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

** استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*** کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

مسجد به عنوان یک مکان مقدس که به صورت روزانه در آنجا به عبادت پرداخته می‌شود، نمودی از فضایی مقدس و معنوی است. همواره معماران در طول تاریخ از صدر اسلام تاکنون به روش‌های مختلف سعی نموده‌اند تا این مفهوم، یعنی تقدس را به روش‌های گوناگون به مخاطبان خویش که همان نمازگزاران می‌باشند، القاء نمایند. معماران مساجد چه در گذشته و چه در زمان حال همواره سعی داشته‌اند که در کنار ساختار و کالبد ظاهری مسجد به عنوان یک مکان، به آن روح و تقدس بدهند. از آن جا که دست آنها در بیان مضامین مفهومی به علت محدودیت‌های دینی بسته بوده است، بنابراین معماران مسلمان سعی کرده‌اند با استفاده از هندسه، مفاهیم مدنظر را به مخاطب منتقل نموده و در عین حال به فضای فیزیکی، حال و هوای معنوی و ملکوتی بخشیده‌اند (حقیقت طلب، ۱۳۹۱). با در نظر گرفتن این نکته که فضاهای مذهبی مانند مسجد علاوه بر تأمین نیازهای مذهبی و آگاه کردن مردم (نسبت به گذشته، حال، آینده، چالش‌های اجتماعی و...)، توسعه فرهنگ و رشد همه جانبه اقشار مختلف یک جامعه، همچنین می‌تواند نقش بسزایی در جهت ایجاد و ارتقاء نشاط اجتماعی داشته باشد که در این صورت می‌تواند علاوه بر عملکرد اصلی خود، به عنوان یک نماد شهری نیز مطرح باشد. نقش حیاط در ساختار فضایی معماری ایران غیرقابل انکار و گاهی از ضروریات طراحی معماری به سبب شرایط اقلیمی و جغرافیایی است. این عضو اصلی بناهای معماری ایران در ساخت و سازهای امروزی به دلیل مشکلات زمین و مسائل مربوط به تراکم شهری، از پیکره بندی بسیاری از بناها به خصوص کاربری‌های جمعی مانند مساجد حذف و یا به شکل یک عنصر رها شده تبدیل شده است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۵). سوال اصلی پژوهش به این صورت مطرح می‌شود: حیاط در مساجد تا چه میزان بر حضورپذیری و فعالیت‌پذیری مؤثر است؟ و همچنین سوال فرعی پژوهش عنوان می‌شود: عنصر حیاط در مساجد چگونه بر نشاط اجتماعی اثر می‌گذارد؟ همچنین جهت آزمون آماری و سنجش، فرضیات پژوهش به شرح ذیل بیان می‌گردد: ۱- به نظر می‌رسد با در نظر داشتن فضاهای باز در مساجد از طریق ایجاد حضور پذیر و فعالیت پذیر با الهام از الگوی مساجد سنتی در کنار کاربری مذهبی آنها می‌توان در جهت افزایش نشاط در جامعه تاثیر گذاشت. ۲- به نظر می‌رسد بین ارتقاء احساس تعلق اجتماعی (عضویت در گروه‌ها و فعالیت‌های جمعی) در مساجد و حضور فضاهای باز ارتباط مستقیم و معناداری برقرار باشد که زمینه ساز نشاط اجتماعی می‌گردد. این پژوهش تلاش دارد تا ارتباط میان مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت هر یک از آنها را به فراخور موضوع، مورد سنجش قرار دهد. در ادامه به بررسی پیشینه و ادبیات پژوهش پرداخته خواهد شد.

پیشینه پژوهش

در پژوهش حاضر به سوابق مطالعاتی مورد تحقیق با موضوع مساجد معاصر و همچنین تحقیقات تجربی داخلی و خارجی که با نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آنها پرداخته‌اند اشاره می‌شود. امروزه نشاط اجتماعی از مؤلفه‌های رفاه اجتماعی به شمار می‌رود و بیش از مداخلات پزشکی و روانی به عوامل اجتماعی و اقتصادی وابسته بوده و در عین حال یکی از مفاهیم محوری توسعه پایدار است. از سال ۲۰۰۰ در سازمان ملل برای تعیین توسعه یافتگی کشورها متغیرهای نشاط، امید به آینده، خشنودی و رضایتمندی افراد جامعه نیز به عنوان یک متغیر کلیدی وارد محاسبات شده است. به این شکل که اگر مردم یک جامعه احساس نشاط و رضایت نکنند، نمی‌توان آن جامعه را توسعه یافته تلقی کرد (ایلوخانی و همکاران، ۱۳۹۷). اهمیت نشاط اجتماعی از آنجا ناشی می‌شود که یکی از مهم‌ترین اصول مورد توجه در حوزه مدیریت منابع انسانی، نشاط است. زیرا انسان بانشاط انسانی کارا، مولد، مبتکر و سازنده است (پورطالب و همکاران، ۱۴۰۱). تحقیق گاندلاچ و کریئر (۲۰۰۴)، که به مقایسه نشاط اجتماعی در نه کشور اروپایی می‌پردازند. پرسش اصلی آنها این است که چرا کشورهای دارای سطح اقتصادی مشابه، سطح نشاط اجتماعی و رضایت از زندگی متفاوتی دارند. به‌منظور پاسخ به پرسش، آنها نه کشور اروپایی با سطح توسعه اقتصادی نزدیک و سطح امنیت اجتماعی مشابه را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های پژوهش آنان نشان می‌دهد که نشاط اجتماعی در سطح فردی و خرد تحت تأثیر حوزه‌های ارتباطی و روابط پایدار و محکم قرار دارد. در سطح کلان نشان می‌دهد که شرایط و محیط‌های اجتماعی که تقویت‌کننده روابط و سرمایه اجتماعی هستند، بر میزان نشاط اجتماعی در کشورهای مختلف تأثیرگذارند و از این رو می‌توان نظریه پاتنام در رابطه با اهمیت سرمایه اجتماعی را در این مورد پذیرفت (پورطالب و همکاران، ۱۴۰۱).

پژوهشگران حوزه سیره نبوی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام، انگیزه‌های تأسیس مسجد و کارکردهای مسجد را به شکل‌های مختلف بررسی، کرده‌اند. نکات مورد توجه پژوهشگران را می‌توان در قالب جدول ۱ جمع‌بندی کرد. این کارکردها به مسجد نقشی پویا و بانشاط در محیط اجتماعی می‌دهد. مساجد از صدر اسلام محل رفع و رجوع مسائل مختلف مسلمانان بوده و در تاریخ معاصر نیز در دوران انقلاب اسلامی و دفاع مقدس مساجد نقش سازنده و تعیین‌کننده داشته است. این حرکت‌های عمومی باید به دست افراد توانمند حوزه فرهنگی از

جمله کانون‌های مساجد محقق شود. در تعالیم نبوی همچنان که دستورات ایجابی فراوانی برای عملکردهای فرهنگی مسجد وجود دارد، دستورات صلبی نیز وجود دارد. بنابراین، تنوع عملکردی مسجد در کارکردهای فرهنگی و اجتماعی می‌تواند حامل تبعات مثبت و منفی برای آن باشد. مسأله راهبردی در مساجد معاصر آن است که چگونه می‌توان مسجدی طراحی کرد که علاوه بر تمامی ویژگی‌های کالبدی، از نوعی روحیه نشاط و سرزندگی برخوردار باشد. مسجدی که علاوه بر تمامی فعالیت‌های آیینی، بستر تحقق کارکردهای اجتماعی و فرهنگی نیز باشد. چنین مسجدی، مسجد فرهنگی نامیده می‌شود. ایجاد روحیه نشاط و سرزندگی در مساجد، نیاز به زمینه مشارکت و حضور همگان دارد (ابروش، رضا، ۱۴۰۰).

جدول ۱- کارکردهای مسجد، (Alviri, 1385)

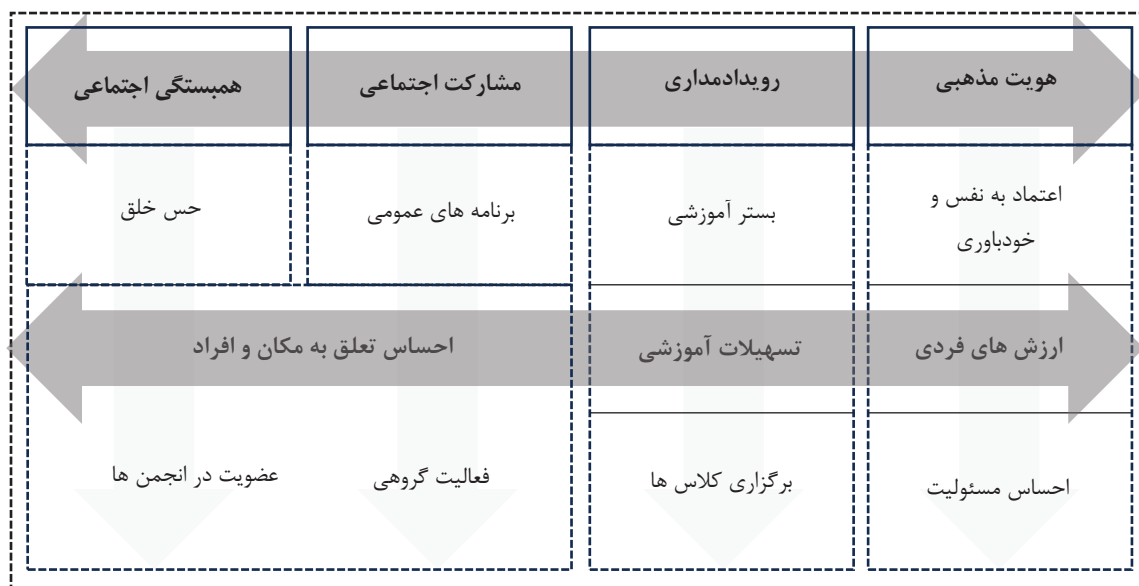
کارکرد	توضیحات	نمادها
عبادی	اقامه نماز، مجالس قرائت قرآن، مجالس خواندن دعا، مراسم شب قدر، مجالس عزاداری، انجام نذورات و خیرات و میرات	محراب نماد کارکرد عبادی مسجد است
آموزشی	آموزش علوم اسلامی به ویژه قرآن، احادیث، احکام، اخلاق و علوم متعلق به آنها از جمله علم کلام و فقه	منبر نماد کارکرد آموزشی مسجد است
تربیتی	مرکز رشد اخلاق فردی و اجتماعی جامعه اسلامی	در پیوند با عملکرد عبادی و آموزشی است
فرهنگی	شکل‌دهی افکار عمومی و فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی	
اجتماعی	جمع‌آوری کمک برای مستمندان، برگزاری مراسم ترحیم، نگهداری جنازه متوفی تا پیش از خاکسپاری، برگزاری مراسم عمومی مانند جشن‌ها و گردهمایی‌ها، اقامت در راه ماندگان، اعلام اشیاء گم شده یا پیدا شده (مکروه است)	
سیاسی	مرکز جنبش‌ها و برنامه‌ریزی‌های سیاسی مانند: شروع حکومت پیامبر (ص)، خطبه‌های حضرت زهرا (س)	
معماری و فضای کالبدی شهر	نخستین فضای کالبدی شهری در جامعه اسلامی، محور شکل‌گیری شهرهای اسلامی و شکل‌دهنده محله‌ها و خیابان‌ها و بازارها	معماری مسجد، معماری پر رمز و راز و نماد اندیشه توحیدی است
حقوقی، نظامی و اقتصادی	حل دعاوی مردم (در گذشته)، پرداختن به امور نظامی (در گذشته)، کارکردهای اقتصادی حفظ و نگهداری اموال نقدی عمومی (بیت‌المال)	

کارکردهای مسجد

وینه‌وون جامع‌ترین و در عین حال، عملیاتی‌ترین تعریف را از شادمانی ارائه کرده است. بر اساس این تعریف، شادمانی به درجه یا میزان قضاوت شخص درباره مطلوبیت کیفیت کل زندگی خود اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر، شادمانی به این معناست که فرد به چه میزان زندگی خود را دوست دارد (عباس زاده و همکاران، ۱۳۹۱). سرزندگی و نشاط در محیط از عواملی است که موجب ارتقاء کیفی محیط می‌شود. این عامل به صورت یکی از معیارهای دوازده گانه کیفیت محیط به همت ساوت ورت مطرح شده است. مساجد با دارا بودن عوامل کالبدی خاص در ایجاد و ارتقاء نشاط و سرزندگی در محیط مؤثرند. وجود صحن و حیاط در مساجد و استفاده از عنصر آب در آن، در کنار دیگر مؤلفه‌های عملکردی مساجد، می‌تواند در زمینه تقویت نشاط و سرزندگی محیط نقشی مهم داشته باشد (گلایی و اخشی، ۱۳۹۴).

یکی از عناصر مهم معماری مساجد اسلامی، صحن و حیاط است که به دلیل پیروی از طرح و نقشه اولین مسجد جهان (مسجد النبی) طرح مربع و یا مربع مستطیل دارد و فضایی آزاد و روحانی را برای واردین به مسجد ایجاد می‌کند. آنگونه که از شواهد برمی‌آید، حیاط در مسجد از ابتدا یکی از بخش‌های اصلی پیکره‌بندی فضایی به شمار می‌رفته است به نحوی که از نخستین مساجد اسلام تا دوران معاصر، فضای باز یا به تعبیری صحن در مساجد، حضوری چشمگیر داشته است. چگونگی ترکیب فضاهای سرپوشیده با فضاهای باز، یکی از موضوعات مهم در طراحی و ساخت فضاهای مختلف معماری است. در همین ارتباط، عوامل و پدیده‌های گوناگونی بر نحوه شکل‌گیری فضاهای باز و چگونگی ترکیب آنها با فضاهای بسته نقش دارند که از جمله آنها می‌توان به نوع کارکرد آن در ساختار بنای مورد نظر اشاره نمود (سلطان زاده، ۱۳۹۰). این موضوع بر لزوم وجود حیاط در ساختار پیکره‌بندی مسجد نیز صحنه می‌گذارد. این در حالی است که در دوران معاصر، بنا به دلایل مختلف از جمله ارزش زمین‌های شهری، بسیاری از مساجد یا فاقد حیاط بوده و یا اینکه بخش کوچکی از زمین

که به صورت غیرمسقف در نظر گرفته می‌شود را به عنوان حیاط در نظر می‌گیرند. با این حساب چنین به نظر می‌رسد که حیاط مرکزی نه تنها عنصر پایه در ساختار هندسی و فضایی بنای مسجد مد نظر قرار داشته، بلکه عاملی وحدت بخش و مکانی برای حضور و تعامل مردم به عنوان یک فضای شهری نیز به شمار می‌رفته است و این موضوع بر اهمیت اجتماعی و فرهنگی آن نیز صحنه می‌گذارد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۵).

تصویر ۱- مؤلفه‌های مستخرج از پیشینه موضوع

روش پژوهش

با توجه به هدف پژوهش حاضر که بررسی مؤلفه‌های اثرگذار بر نشاط اجتماعی در مساجد است رویکرد پژوهش کمی می‌باشد. همانطور که در تعریف نشاط اجتماعی و ماهیت ذهنی آن و فرضیات مطرح شده در بخش نخست پژوهش گفته شد، براساس روش کمی و آزمون‌های آماری، میزان و شدت اهمیت مؤلفه‌های مستخرج شده از ادبیات پژوهش سنجیده می‌شود. جامعه آماری این پژوهش در بخش سنجش ترجیحات مردمی را می‌توان، کلیه شهروندان شهر اصفهان دانست که در مساجد حضور می‌یابند. از آنجایی که امکان مصاحبه با کلیه شهروندان امکان‌پذیر نیست، در دو بازه زمانی (اذان ظهر و اذان مغرب) به مصاحبه با ۵۳ کاربر در دو مسجد رحیم‌خان و سید اصفهان پرداخته شد. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوهن استفاده شده است. مصاحبه کاربران توسط نرم افزار SPSS26 بررسی و مؤلفه‌ها براساس آزمون فریدمن اولویت‌گذاری خواهد شد. در ادامه از آزمون تی تک نمونه ای برای بررسی تأثیر هر کدام از مؤلفه‌ها استفاده شده است. در آخر با توجه به مؤلفه‌های بدست آمده از تحلیل مرحله قبل ابتدا با استفاده از نرم افزار AGraph به تولید گراف‌های پلان دو مسجد رحیم‌خان و سید اصفهان و سپس به کمک نرم افزار Depth Map به آنالیز پلانی مساجد پرداخته می‌شود.

جدول ۲؛ فرمول کوهن جهت تعیین حجم نمونه

Cohen's d	standardizer	Point estimate	95% confidence interval	
			lower	upper
	۶/۳۱۲	۰/۴۲۱	۰/۳۰۹	۰/۵۱۳

تحلیل داده‌های کمی: در این بخش داده‌های جمع‌آوری شده از پرسش‌نامه‌ی محقق ساخت که در راستای شناسایی مؤلفه‌های اثرگذار بر نشاط اجتماعی در مساجد توزیع شده بود، مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار می‌گیرد. در این پژوهش برای ارزیابی میزان پایایی ابزارهای تحقیق از روش همسانی درونی یا آلفای کرونباخ استفاده شده است. همان‌طور که مشخص است مقدار این آماره بیشتر از ۰/۷ می‌باشد که این امر بیانگر پایا و مورد اطمینان بودن پرسش‌نامه مورد نظر به منظور تحلیل‌های بعدی می‌باشد.

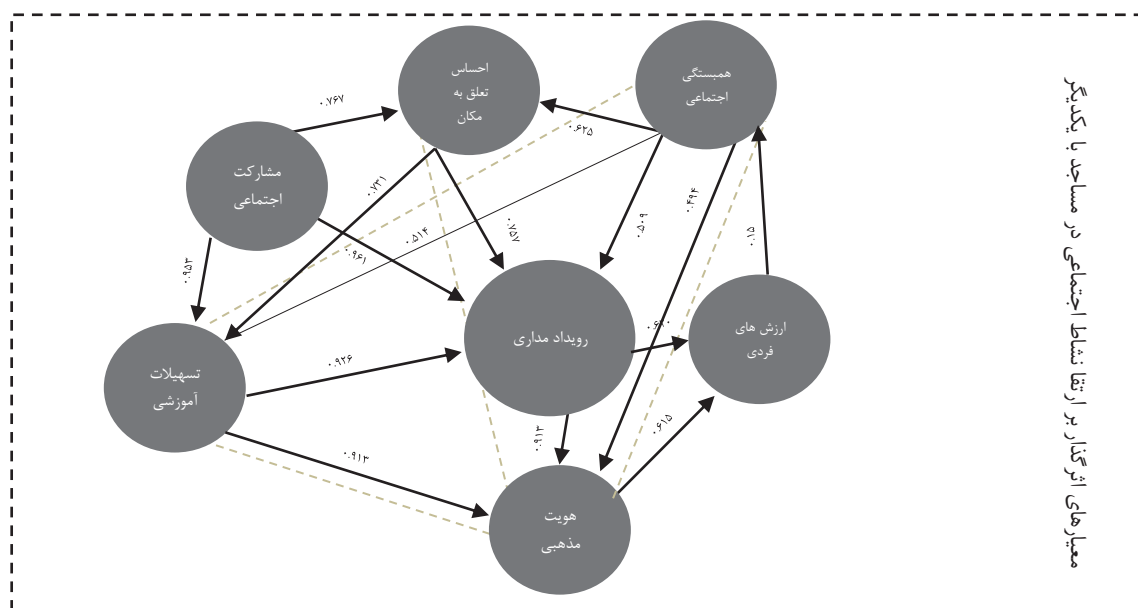
جدول ۳- میزان پایایی سوالات پرسشنامه

پایایی تحلیل‌های آماری	
تعداد آیت‌ها	آلفای کرونباخ
۲۴	۰/۹۳۰

جدول ۴- اولویت‌بندی مؤلفه‌ها و شاخص‌های اثرگذار بر ارتقاء نشاط اجتماعی در مساجد براساس آزمون فریدمن

مؤلفه‌ها	میانگین رتبه	شاخص‌ها	میانگین رتبه
هویت مذهبی	۴/۵۰	انجام فرائض دینی	۱۲/۲۲
		شرکت در مراسم مذهبی	۱۳/۳۹
		عضویت در هیئت‌های مذهبی مساجد	۱۳/۳۹
		آموزش آموزه‌های دینی در مساجد	۱۲/۶۵
رویدادمداری	۴/۰۹	ایجاد فضاهای ورزشی و انجام فعالیت‌های بدنی در مساجد	۱۱/۳۶
		برگزاری مراسم و جشن‌های بومی و محلی در مساجد	۸/۷۱
		برگزاری فعالیت‌های فرهنگی و هنری در مساجد	۱۶/۹۶
		عضویت در تشکلهای دانش آموزی و دانشجویی در مساجد	۱۳/۳۴
احساس تعلق به مکان و افراد	۲/۸۹	انجام فعالیت‌های گروهی و هدفمند در مساجد	۸/۱۰
		عضویت در انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در مساجد	۶/۲۳
		عضویت در خیریه‌های برگزارشونده در مساجد	۱۴/۳۰
		مشارکت در جلسات مباحثه با موضوعات اجتماعی، روانشناسی و ... در مساجد	۱۳/۷۶
مشارکت اجتماعی	۴/۷۵	مشارکت در برگزاری مسابقات و رقابت‌های مختلف در مساجد	۱۶/۴۹
		شرکت داوطلبانه در برنامه‌های عمومی مساجد	۱۳/۷۶
		یادگیری مهارت‌های جدید مانند کامپیوتر، زبان، اینترنت با برگزاری دوره‌های کم‌هزینه در مساجد	۱۵/۱۷
		ارائه تسهیلات جهت ورزش‌های همگانی	۸/۷۸
تسهیلات آموزشی عمومی (عدالت اجتماعی)	۳/۶۹	ارائه تسهیلات برای یادگیری مهارت‌های شغلی در مساجد	۹/۹۳
		برگزاری کلاس در مساجد جهت یادگیری هنرهای جدید	۱۶/۴۹
		فراهم ساختن بستر آموزش روحیه کار گروهی به جوانان در مساجد	۱۳/۹۹
		شرکت در مراسم و جشن‌های جمعی	۱۴/۳۲
همبستگی اجتماعی	۴/۰۱	آموزش روابط اجتماعی و حسن خلق در مساجد	۱۰/۱۶
		آموزش اعتماد به نفس و خودباوری در مساجد	۱۴/۳۲
		آموزش ارزش‌های اخلاقی مانند راستگویی و صداقت، وفای به عهد	۹/۲۱
		آموزش پیوند انسانی و برادری و احساس مسئولیت متقابل در مساجد	۱۱/۹۵
ارزش‌های فردی	۴/۰۹		

مبتنی بر یافته‌های پژوهش، بین مؤلفه‌های اثرگذار بر نشاط اجتماعی در مساجد اختلاف معنادار وجود دارد، یافته‌ها نشانگر آن است که از دیدگاه افراد شرکت کننده در پژوهش، مشارکت اجتماعی مهمترین معیار اثرگذار بر نشاط اجتماعی در مساجد می‌باشد و پس از آن هویت مذهبی، رویدادمداری و توسعه ارزش‌های فردی جای دارند که بترتیب بالاترین میانگین رتبه را به خود اختصاص داده اند. بین ابعاد کلی اثرگذار بر ارتقاء نشاط اجتماعی در مساجد رابطه دو سویه ای برقرار می‌باشد، به این معنا که ارتقاء هویت مذهبی و فعالیت‌های مذهبی در مساجد، گسترش رویدادهای جمعی، و افزایش توجه به تسهیلات آموزشی عمومی در مساجد سبب ارتقاء حس تعلق مکان افراد به فضای شهری و زمینه ساز ارتقاء مشارکت اجتماعی، همبستگی اجتماعی و توسعه ارزش‌های فردی می‌گردد. تصویر ۲ نشانگر ارتباطات دوسویه هریک از مفاهیم اثرگذار بر ارتقاء نشاط اجتماعی با یکدیگر می‌باشد.

تصویر ۲- روابط همبستگی بین مفاهیم اثرگذار بر ارتقاء نشاط اجتماعی در مساجد

آزمون فرضیات: به منظور پاسخگویی به فرضیات پژوهش و بررسی نقش کاربری‌های فرهنگی و هنری در ارتقاء نشاط اجتماعی در مساجد از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است، تا تفاوت میانگین بدست آمده با میانگین مورد انتظار ارزیابی شود.

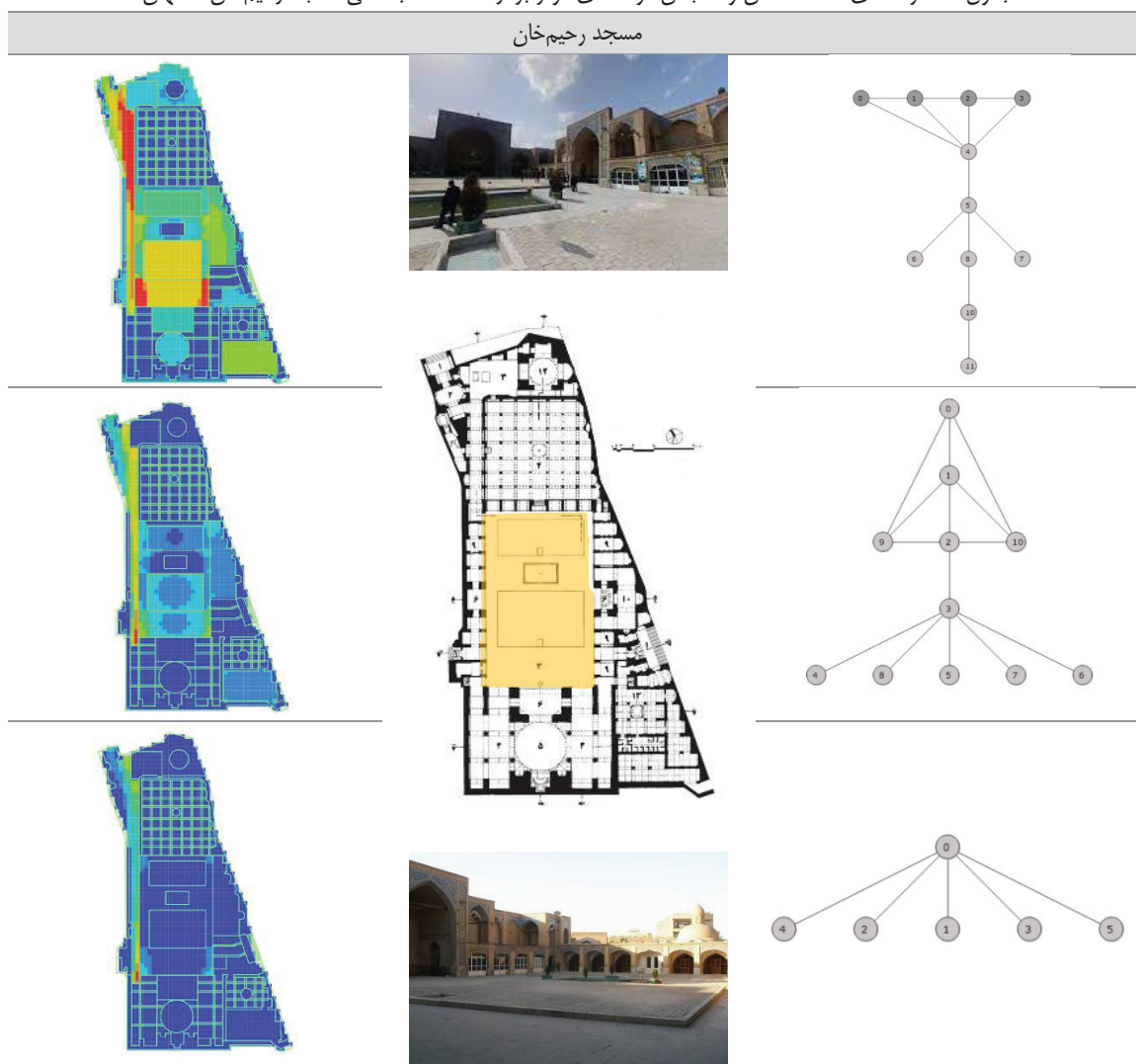
جدول ۵- آمار تک نمونه‌ای / آزمون تی تک نمونه‌ای - فرضیه اول

				Mean	Std.Deviation	Std.Error Mean
معیار						
حضور پذیری و فعالیت پذیری				۳/۷۴	۱/۲۶۸	۰/۱۲۷
Test Value = 3						
نقش ایجاد کاربری‌های فرهنگی و هنری در مساجد بر نشاط اجتماعی	t	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference		
				Lower	upper	
	۵/۸۳۵	۰/۰۰۰	۰/۷۴۰	۰/۴۹	۰/۹۹	
احساس تعلق اجتماعی				۳/۲۳	۱/۳۷۲	۰/۱۲۷
Test Value = 3						
نقش عضویت در گروه‌ها و فعالیت‌های جمعی در مساجد بر نشاط اجتماعی	t	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference		
				Lower	upper	
	۴/۳۶۱	۰/۰۰۰	۰/۷۶۳	۰/۴۹	۰/۹۹	

یافته‌های بررسی نقش ایجاد کاربری‌های فرهنگی و هنری در مساجد در ارتقاء نشاط اجتماعی نشان می‌دهد که میانگین بدست آمده ۳/۷۴ می‌باشد که بالاتر از سطح مطلوب و مورد انتظار (۳) می‌باشد، این درحالی است که فرضیه دیگر با میانگین ۳/۲۳ در الویت‌های پایین تری قرار گرفته است. بنابراین از لنز نظری افراد مشارکت کننده در پژوهش، توسعه فعالیت‌های فرهنگی دارای مطلوبیت کافی جهت ارتقاء نشاط اجتماعی در مساجد است و می‌توان جهت ارتقاء نشاط اجتماعی مساجد، به توسعه این فعالیت‌ها پرداخت. یافته‌ها نشانگر آن است که ارتقاء احساس تعلق به مکان و افراد از طریق عضویت در گروه‌های مختلف در مساجد، به میزان ۰/۶۲۵ سبب افزایش همبستگی اجتماعی می‌گردد، به این معنا که هر چه زمینه عضویت افراد در گروه‌های مختلف اجتماعی همچون انجمن‌ها و انجام فعالیت‌های گروهی هدفمند افزایش یابد، همبستگی اجتماعی بین افراد در مساجد به این میزان ارتقاء می‌یابد و این امر می‌تواند زمینه‌ساز ارتقاء همبستگی اجتماعی در جوامع گردد.

تحلیل نرم‌افزاری: باتوجه به گراف تولید شده توسط نرم افزار AGraph و نقاط بدست آمده به کمک نرم افزار Depth Map (جدول ۱۱) به بررسی سه مؤلفه نحوی مربوط به شناخت فضایی و یافتن نقاط کلیدی که دارای جایگاه ویژه ای هستند، می‌پردازیم. رنگ‌های آبی و سبز دارای کمترین و رنگ‌های نارنجی و قرمز دارای بیشترین میزان در هر مؤلفه می‌باشد. همانطور که مشاهده می‌شود، بیشترین هم پیوندی را در مسجد رحیم‌خان به حیاط مرکزی اختصاص داده است. در تحلیل نقشه‌ها متوجه می‌شویم مسجد رحیم‌خان از عمق نسبی کمی برخوردار است. در راستای بررسی شناخت فضایی، دسترسی فیزیکی مسجد رحیم‌خان نیز مورد ارزیابی قرار گرفت. در این تحلیل خطوط زرد رنگ دارای طولانی ترین مسیر و خطوط سبز و آبی دارای کوتاه ترین مسیر می‌باشد. باتوجه به قالب بودن رنگ آبی در نقشه همپیوندی می‌توان گفت فقط حیاط این مسجد دارای همپیوندی بالایی است و اتصال دهنده نقاط مختلف مسجد به دیدیگر می‌باشد که باعث خوانایی می‌شود.

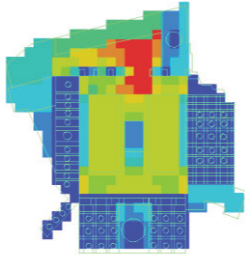
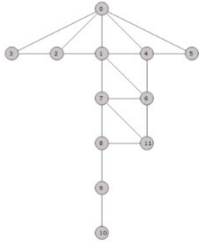
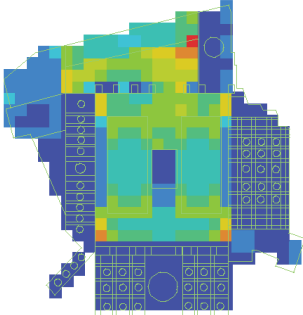
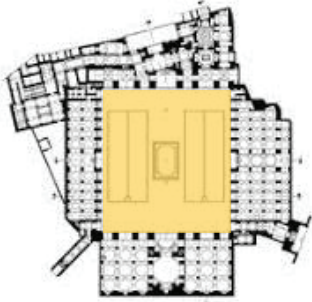
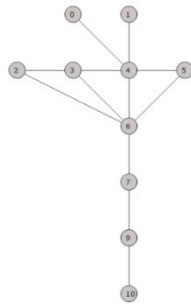
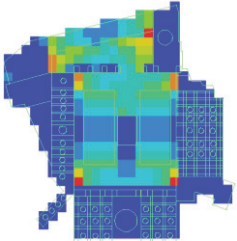
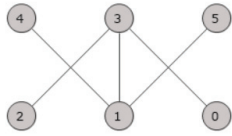
جدول ۶- گراف‌های نقاط شاخص و سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی مسجد رحیم‌خان اصفهان

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته توسط نرم افزار Depth Map و همچنین گراف تولید شده توسط AGraph در جدول ۷ می‌توان گفت مسجد رحیم‌خان اصفهان، با دارا بودن هم پیوندی متوسط دارای مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی می‌باشد. باتوجه به وجود حیاط میانی و بیشترین میزان هم پیوندی در این نقطه به تاثیر بسزای وجود حیاط و ایجاد فضایی اجتماعی پذیر و جذب بیشتر افراد به این نقطه از مسجد می‌توان پی برد (کاکایی و همکاران، ۱۴۰۰). باتوجه به تحلیل‌های صورت گرفته در جدول ۸ و بررسی سه مؤلفه نحوی که در جدول ۷ نیز در

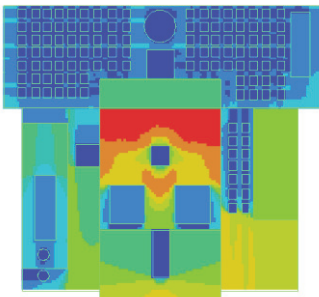
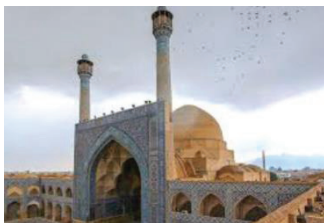
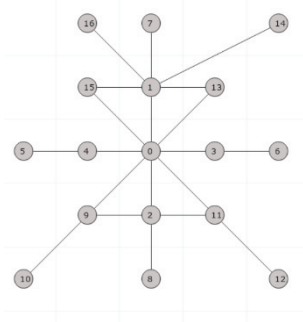
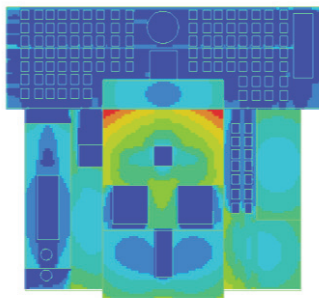
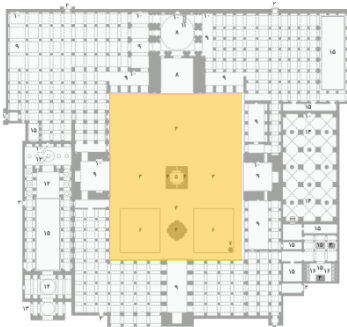
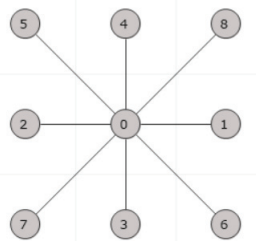
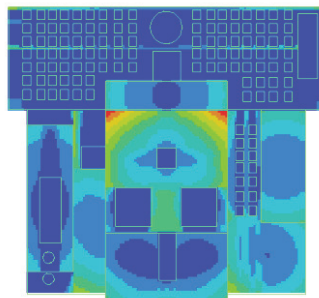
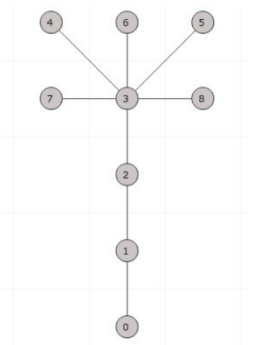
رابطه با مسجد رحيم خان بررسی شده بود به شناخت فضايی و یافتن نقاط کلیدی در مسجد سيد اصفهان پرداخته می شود. همانطور که گفته شد رنگ های آبی و سبز دارای کمترین و رنگ های نارنجی و قرمز دارای بیشترین میزان در هر مؤلفه می باشد. در این مسجد نیز مشابه مسجد رحيم خان بیشترین هم پیوندی در حیاط مرکزی مشاهده می شود. در تحلیل دیگر نقشه ها متوجه می شویم مسجد سيد اصفهان نیز مشابه مسجد رحيم خان از عمق نسبی کمی برخوردار است، در این مسجد نیز به علت مسیرهای خطی و وجود فضاهای باز و بسته عمق نسبی فضا به نسبت دسترسی های فیزیکی آن کمتر است. در ادامه برای شناخت فضايی، در تحلیل دسترسی فیزیکی مسجد سيد اصفهان باتوجه به توضیحات گفته شده در تحلیل مسجد رحيم خان برای ارزیابی خطوط و باتوجه به قالب بودن رنگ آبی و تراکم رنگ سبز و زرد در قسمت میانی نقشه خطوط محوری می توان گفت مسیرهای حرکتی در این مسجد بیشتر در مرکزیت آن و در قسمت حیاط می باشد و اتصال دهنده دیگر نقاط بهم می باشد که بر خلاف مسجد رحيم خان باعث خوانایی بیشتر می شود. در جدول ۱۲ گراف های نقاط شاخص مسجد سيد اصفهان رسم شده است. گراف ها نشان می دهد اتصال پذیری فضاهای مرکزی بخصوص در حیاط از درجه بالایی برخوردار است. در آخر باتوجه به موارد گفته شده در تحلیل های دو مسجد رحيم خان و مسجد سيد اصفهان می توان به تاثیر فضاهای باز و میانی بر ارتقاء نشاط اجتماعی مساجد پی برد.

جدول ۷- گراف های نقاط شاخص و سنجش مؤلفه های مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی مسجد سيد اصفهان

مسجد سيد اصفهان		
		
		
		

جدول ۸ پلان مسجد جامع اصفهان را نشان می دهد، در این مسجد نیز مطابق دو مسجد قبلی، بیشترین هم پیوندی در حیاط مجموعه قرار دارد و دیگر نقاط قالباً با رنگ آبی و سبز مشخص شده است.

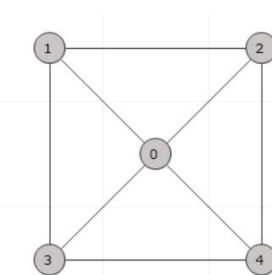
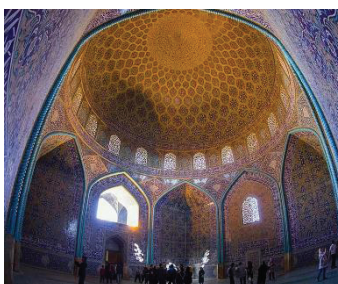
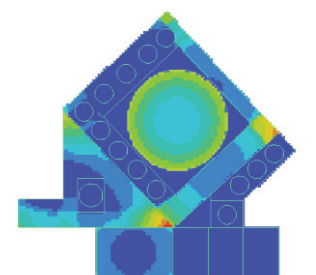
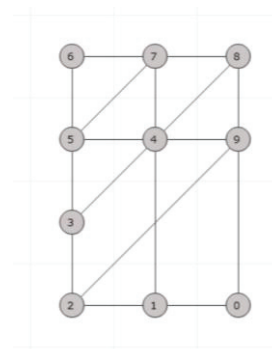
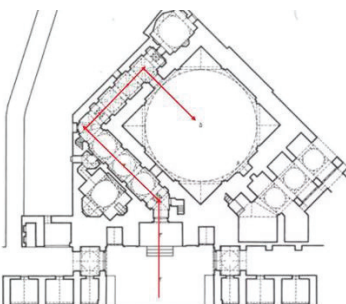
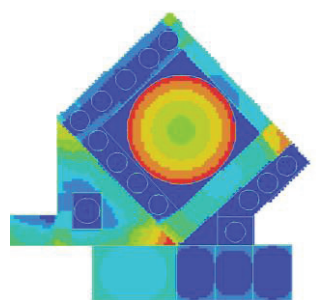
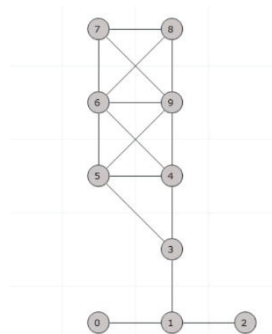
جدول ۸- گراف‌های نقاط شاخص و سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی مسجد جامع اصفهان

مسجد جامع اصفهان		
		
		
		

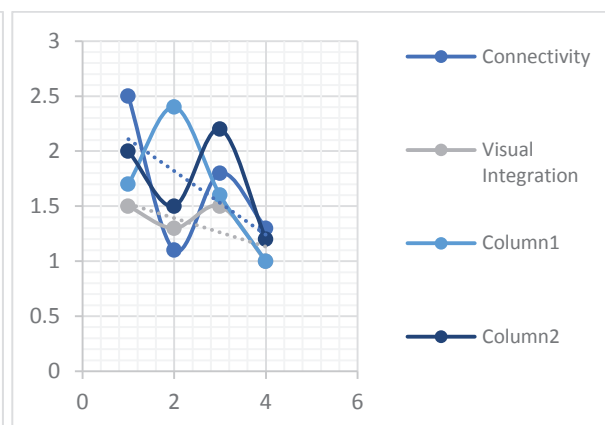
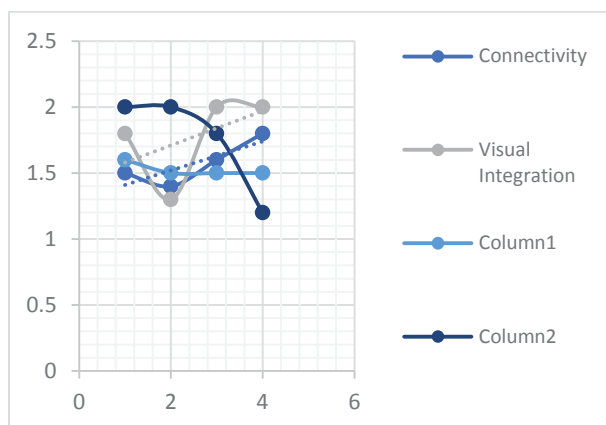
در جدول ۹ به بررسی مسجد شیخ لطف‌اله پرداخته شده است. باتوجه به تفاوت پلانی این مسجد با سه مسجد قبلی و عدم حضور حیاط میانی، بیشترین میزان همپیوندی از حیاط به فضای زیر گنبد اختصاص پیدا کرده است. در این مسجد بخش اصلی پلان به گنبد اختصاص یافته و در چنین فضایی طبق مطالب گفته شده باتوجه به عدم فضاهای باز شاخص حضور پذیری مردم به جهت برگزاری مراسمات و فعالیت‌های اجتماعی کاهش پیدا خواهد کرد.

جدول ۹- گراف‌های نقاط شاخص و سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی مسجد شیخ لطف‌الله

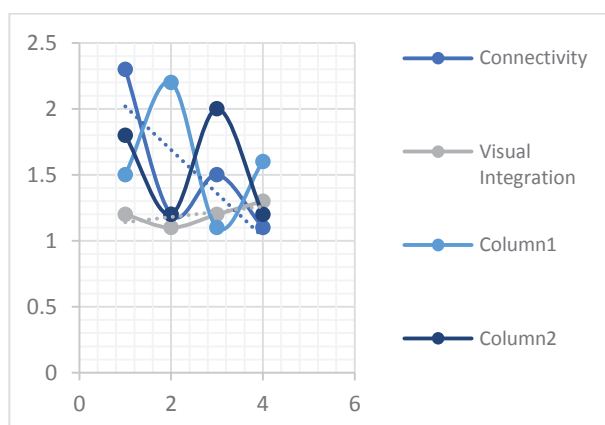
مسجد شیخ لطف‌الله

همانطور که در ابتدای تحقیق گفته شد رویداد مداری یکی از مؤثرترین ارکان در ایجاد نشاط اجتماعی می‌باشد. وجود فضاهایی قبیل حیاط‌ها در ایجاد رویداد مداری مساجد تاثیر بسزایی دارند و می‌توانند مشارکتهای اجتماعی را به حد قابل قبولی افزایش دهند. از این رو سه مسجد، رحیم‌خان، سید اصفهان و مسجد جامع اصفهان با دارا بودن فضای مرکزی حیاط از قابلیت افزایش رویداد مداری برخوردارند. در صورتی که طبق بررسی صورت گرفته بر مسجد شیخ لطف‌الله و عدم حضور حیاط شاخص میانی در این مسجد همپیوندی صرفا در زیر گنبد و در فضایی محصور قرار دارد که باعث کاهش رویداد مداری در این مسجد خواهد شد.

تصویر ۳- نمودار شاخص‌های یکپارچگی و قابلیت اتصال در مسجد رحیم خان

تصویر ۵- نمودار شاخص‌های یکپارچگی و قابلیت اتصال در مسجد جامع اصفهان

بحث و نتیجه‌گیری

نشاط اجتماعی به عنوان یکی از مهمترین و مؤثرترین شاخصه‌های اجتماعی در گسترش احساس رضایت عمومی از زندگی، بسط تعاملات اجتماعی سازنده، رشد اعتماد عمومی و مشارکت همه جانبه اجتماعی به شمار می‌رود. از این رو اگر جامعه‌ای می‌خواهد توسعه و پیشرفت کند و به آرمان‌های انسانی خود برسد، لازمه آن داشتن شهروندانی با نشاط و شاداب است. همانطور که یافته‌های پژوهش در واکاوی دیدگاه افراد از شاخص‌های اثرگذار بر ادراک نشاط اجتماعی نشان می‌دهد مهمترین شاخص‌های مؤثر بر ارتقاء نشاط اجتماعی در مساجد به ترتیب عبارتند از: برگزاری فعالیت‌های فرهنگی و هنری در مساجد، مشارکت در برگزاری مسابقات و رقابت‌های مختلف در مساجد، برگزاری کلاس در مساجد جهت یادگیری هنرهای جدید و یادگیری مهارت‌های جدید مانند کامپیوتر، زبان، اینترنت با برگزاری دوره‌های کم‌هزینه در مساجد. از آنجایی که عمده گروه سنی پاسخگوی پژوهش افراد جوان و دارای تحصیلات کارشناسی بوده‌اند، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ارتقاء فعالیت‌های فرهنگی هنری و آموزشی در مساجد و نیز ارتقاء زمینه مشارکت افراد در فعالیت‌های اجتماعی زمینه ساز ارتقاء نشاط اجتماعی جوانان می‌گردد. در واقع از دیدگاه افراد، توجه به رویداد مداری در مساجد میتواند زمینه ساز ارتقاء فعالیت‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی در مساجد شده و از این رو، بستر ارتقاء نشاط اجتماعی را فراهم نماید. طبق بررسی‌ها مشارکت اجتماعی و رویداد مداری با ضریب ۰/۹۶۱ بیشترین و همبستگی اجتماعی و ارزش‌های فردی با ضریب ۰/۱۵ کمترین میزان تاثیرگذاری را بر نشاط اجتماعی دارند. بنابراین با در نظر گرفتن متغیرهای هر مؤلفه که پیش‌تر جمع‌بندی و ذکر شده است می‌توان بیان کرد علاوه بر کارکردهای اصلی مسجد، جهت فعال تر و زنده کردن محیط مسجد کانون‌ها و فضاهای فرهنگی، تفریحی و عمومی که باعث ایجاد تعاملات اجتماعی و مشارکت جوانان و افراد محله در جهت افزایش نشاط اجتماعی مؤثر خواهند بود. همانطور که در آنالیز پلانی سه مسجد رحیم خان، مسجد سید اصفهان و مسجد جامع دیده شد، بیشترین میزان رویداد پذیری برای مشارکت‌ها و حضور جوانان در حیاط میانی صورت می‌گیرد. طبق آنالیزهای صورت گرفته توسط نرم‌افزار حیاط‌های میانی دارای بیشترین هم پیوندی است و در ارتقاء نشاط اجتماعی بسیار مؤثر خواهد بود. همچنین افزودن ریز فضاهایی مانند کتابخانه و قرائت خانه، کتاب فروشی، آمفی تئاتر، تالار چند منظوره، فضاهای نمایشگاهی و گالری، فضاهای آموزشی و کارگاه هنری، فضاهای چند عملکردی جهت گفتگو و همنشینی افراد، فضای بازارچه جهت ارائه محصولات فرهنگی، هنری و مذهبی در جهت رسیدن به این هدف

پیشنهاد می‌شود. طراحی مساجد باید با توجه به نیازهای شهروندان در دنیای معاصر صورت پذیرد و خلاقیت و ایده‌پردازی‌های دنیای معاصر را هم در برداشته باشد و همسو و همگام با فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی باشد و بتواند روح آرامش و معنویت را به نمازگزاران القا کند. البته این ابداعات جدید نباید چهره‌ی مساجد را از لحاظ بصری مخدوش نماید یا با دید و هویت شهروندان مسلمان در تضاد باشد. برای موفقیت در این عرصه، در طراحی و ترکیب نماهای مساجد باید از هنرهای اصیل اسلامی و بومی استفاده نمود و از ابداعات غیراصولی و یک‌سو خودداری نمود.

منابع

- ایمان طلب، حامد، و گرامی، سمیه. (۱۳۹۱). نسبت معنا و شکل، تطابق اندیشه معماری مسجد و فرم شناسی نماز. مطالعات هنر اسلامی، ۱۶۸، ۷۷-۸۸.
- ابروش، رضا. (۱۴۰۰). پیشران‌های فرهنگی مساجد در مدیریت آسیب‌های اجتماعی. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸ (شماره ۴)، ۵۶-۸۸.
- حق طلب، طاهره، کاروان، فرهاد. (۱۳۹۱). مسجد، تجلی‌گاه معماری قدسی، نشریه هفت حصار، سال اول، پائیز.
- زین العابدین، محمود. (۱۳۸۵). معماری مساجد اسلامی عصر عثمانی.
- نقی زاده، محمد. (۱۳۹۲). جایگاه مسجد در طراحی شهر اسلامی، نشریه کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۹.
- مرادی یوسف، و آزاداحمدی، محمد. (۱۳۹۶). طراحی مسجد نوگرا با رویکرد زیبا شناختی. سومین همایش بین‌المللی معماری عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم، تهران.
- بانج فروزش، فرنار. (۱۳۹۶). مقاله الگوهای طراحی مساجد معاصر (نمونه موردی مسجد دانشگاه تهران). چهارمین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و توسعه اقتصاد شهری، شیراز.
- موسویان، سید محمدرضا، و حسنی، مهرناز. (۱۳۹۴). بازنگری سنت‌ها در پی طراحی مدرنیته مساجد معاصر. سومین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران.
- صدیقه، دهش، و حسنی صالح، سمیه. (۱۳۹۶). انعکاس مفاهیم اسلامی در طراحی معماری مساجد معاصر، دومین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و طراحی شهری.
- میرشاه‌جعفری، سید ابراهیم، و عابدی، محمدرضا و دریکوندی، هدایت‌اله. (۱۳۸۱). شادمانی و عوامل مؤثر بر آن، فصلنامه تازه‌های علوم شناختی، شماره ۳، ص ۵۰-۵۸.
- علی‌اصغر، کیا و رقیه، امیری. (۱۳۹۲). بررسی میزان نشاط اجتماعی و عوامل مرتبط با آن در میان شهروندان ۱۵-۶۴ سال شهر اهواز، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، دوره ۱۴، شماره ۱۵، ۱۳۸-۱۷۴.
- حداد، پیمان، منوچهر، فروتن. (۱۳۹۷). بررسی مؤلفه‌های معماری در مساجد معاصر ایران: رویکردها و روش‌ها، مطالعات محیطی هفت حصار، شماره ۲۵.
- مختاری طالقانی، اسکندر. (۱۳۹۰). میراث معماری مدرن، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- Banj Foroozeh, Farnar, (2015). *Mosque design patterns in contemporary architecture*. *JRIA*. 2(4), 1-15.
- Hakim, N. (2008). Mosque architecture past and present. In *Sacred Buildings* (pp. 46-53). Birkhäuser Basel.
- Longhurst, C. E. (2012). Theology of a Mosque: The Sacred Inspiring Form, Function and Design in Islamic Architecture. *Lonaard Journal*, 2(8).
- Moustafa, S. (2013). Contemporary mosque architecture in Turkey.
- Othman, R., & Zainal-Abidin, Z. J. (2011). The importance of Islamic art in mosque interior. *Procedia Engineering*, 20, 105-109.
- Taib, M. Z. M., & Rasdi, M. T. (2012). Islamic architecture evolution: Perception and behaviour. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 49, 293-303.
- Urey, O. (2013). Transformation of minarets in contemporary Mosque architecture in Turkey. *International Journal of Sport Culture and Science*, 1(4), 95-107.
- Zargar, Akbar, 2007, *A Guide to the Architecture of Mosques*, DID Publication, Tehran.
- Zayn al-Abedin, Mahmoud, 2006, *Architecture of Islamic mosques of the Ottoman era*.